

Марина Навальна

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

НЕГАТИВНО-ОЦІННІ ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ГРІШМИ В УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано найуживаніші дієслова економічної сфери, що означають дії та процеси, пов'язані з грошми, визначено функціонально-стилістичні характеристики цих дієслів у мові сучасної української періодики, простежено тенденції розширення згаданої дієслівної групи за рахунок лексем інших тематичних груп.

Ключові слова: дієслова на позначення операцій з грошми, мова засобів масової інформації, тематичні групи, лексеми економічної сфери.

В статье проанализированы наиболее употребляемые глаголы экономической сферы, обозначающие действия и процессы, связанные с деньгами, определены функционально-стилистические характеристики этих глаголов в языке современной украинской периодики, прослежены тенденции расширения упомянутой глагольной группы за счет лексем других тематических групп.

Ключевые слова: глаголы, обозначающие операций с деньгами, язык средств массовой информации, тематические группы, лексемы экономической сферы.

In the article the author analyses the widely used verbs of the economic sphere which mean actions and processes connected with money, defines functional-stylistic descriptions of these verbs in the language of modern Ukrainian periodicals, observes the tendencies of broadening of the mentioned verbal group at the expense of the lexical units of the other thematic groups.

Key Words: verbs connected with the operations with money, the Mass Media language, thematic groups, lexical units of the economic sphere.

В умовах ринкової економіки особливо інтенсивно почали здійснюватися процеси з грошми як між організаціями, підприємствами, фірмами різних форм власності, так і між громадянами в приватному житті. Повсякденна увага українських засобів масової інформації до цих процесів істотно сприяє популяризації дій з грошми, а лексеми, які їх позначають, стають широкоживаними.

Основні етапи формування дієслів на позначення дій, процесів, пов'язаних з грошми, викладені в колективній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [1]. Уже в XIV-XV ст. в діловій писемності з'являються мовні одиниці, що виражають систему засобів вираження відносин, пов'язаних із грошовими зобов'язаннями, кредитуванням та його умовами, орендуванням, грошовими розрахунками тощо (*позычити, позычати, личити, раховати*); вони функціонують поряд із семантично спеціалізованими дієслівними одиницями на зразок *торьговати, купити, продавати, платити* та ін. [1, с. 237]. Пізніше у вираженнях вартості товарів, ринкової кон'юктури вживають дієслова *дорожчати, задолжатися, напозичити, дорахуватися* та ін. [1, с. 463-466]. У цій же праці виділяють кілька термінів, що називають дії та процеси, пов'язані з грошми: «дії на позначення обмінних операцій» [1, с. 234], «процеси з грошовими розрахунками» [1, с. 237] та ін. Ми, аналізуючи дієслова на позначення дій та процесів з грошми, оперуватимемо терміном «дієслова економічної сфери».

Активне використання дієслів економічної сфери на початку ХХІ ст. в мові газетної періодики зумовлене дією позамовних чинників: поживалися торговельні відносини як у державі, так і на міжнародному рівні, в обігу з'явилася іноземна валюта, розпочалася виплата коштів вкладникам колишнього Ощадбанку СРСР тощо. Про актуальність теми «гроші» свідчать

сучасні розвідки дослідників мови української преси, які виокремлюють слова на позначення незаконних торговельних операцій, незаконних або сумнівних операцій з грошми та лексико-семантичну групу із загальним значенням «витрачати гроші» [2, с. 40], наголошують на утворенні великої кількості назв професій, що мають справу з грошми, та різних установ, зокрема банків [5, с. 65-66].

У пропонованій статті проаналізуємо найуживаніші дієслова економічної сфери, що означають дії та процеси, пов'язані з грошми, визначимо функціонально-стилістичні характеристики цих дієслів у мові сучасної української періодики, простежимо тенденції розширення згаданої дієслівної групи за рахунок лексем інших тематичних груп.

Основу дієслів економічної сфери становлять стилістично нейтральні лексеми на зразок *платити, виплачувати, заробляти, купувати, підзаробляти, обмінювати, тратити* та ін. Напр.: «*В Італії українці заробляють чималі гроші, але тут, в Україні, втрачають свої сім'ї...*» ("Львівська газета"); «*Сьогодні кожен прагне хоч десь підзаробити...*» («День»); «*Туристи не поспішали обмінювати гривні. Чекали вигіднішого курсу*» («Голос України»); «*Військова кафедра – це те, на що варто тратити гроші*» («День») та ін.

Стилістично нейтральні дієслова економічної сфери, що виражають дії та процеси, пов'язані з грошми, найчастіше позначають витрачання, отримання грошей, а також передають процеси розрахунків різного характеру. Наприклад, *витрачати, гайнувати, губити, красти, марнотратити, марнувати, оштрафувати, розтратити, виділяти, давати, доносити, одержувати, оплачувати, платити, преміювати, розраховуватися, сплачувати* та ін. Напр.: «*На що витрачає гроші український уряд?* (заг.). *Антоніна Бажан відзвітувала про те, на що саме в 2006 році витратилиме бюджетні гроші...*» («Україна молода»); «*У селі бачили, як Василь гайнує своє багатство, не тверезіючи...*» («Україна молода»); «*Чи губить, чи крадуть гроші? – бідкалася мати поведінку*

сина-студента» («Сільські вісті»); «...до 18 років Уїлл вмудрився не тільки **марнотратити** зароблені мільйони, але й наробити нових боргів» («Україна молода»); «Не марнуйте часу, бо **марнуватимете** й гроші» («Сільські вісті»); «Прийде податківець і **оштрафує**, якщо не сплатите вчасно єдиний податок» («Урядовий кур'єр»); «Хтось може дати гарантію, що нові керівники не будуть **розтрачувати** державні кошти?» («Сільські вісті»); «...процеси виявляються в облігаціях державних позик, коли держава непродуктивно **розтрачує** отримані кошти» («День»); «Держава **виділила** для багатодітних сімей мільйони гривень, а на руки кожному – це копійки» («Газета по-українськи»).

Дієслівні лексеми економічної сфери у мові української періодики вживають зазвичай у першому значенні (*виділяти, гайнувати, доносити, платити, оплачувати, одержати, розраховуватися*) або мають єдине, зафіксоване в словнику значення (*марнотратити, марнувати, оштрафувати, преміювати, сплачувати*). До стилістично нейтральних дієслів відносимо також лексеми, значення дій та процесів з грішми для яких є неосновними. Такі дієслова зазвичай виходять за межі однієї лексико-семантичної групи, до якої вони належать за основним значенням. Е.В. Кузнєцова вважає, що «найбільш послідовно семантичні групи перетинаються саме за рахунок вторинних значень» [3, с.11] Так, дієслово конкретної фізичної дії *вкладати* у першому значенні «класти в середину чого-небудь» у мові періодики позначає третє значення «вносити на збереження або віддавати для використання (гроші й т.ін)»; лексема руху, переміщення *надходити* в першому значенні позначає «ідучи, прибувати кудись або наближатися до кого-, чого-небудь, часто трохи пізніше, ніж інші; підходити, приходити», в другому – «приходити на місце призначення, доставлятися куди-небудь (про щось відправлене, послане і т.ін)»; дієслово цієї ж групи *переводити* «ведучи або супроводжуючи кого-небудь, переправляти, допомагати перейти через щось, на другий бік чогось» на зафіксоване в дев'ятому значенні «витрачати марно або без особливої на те

потреби, необхідності»; лексему зміни місцеположення *пропасти* «загублюватися, втрачатися через недбалість, недогляд, крадіж і т.ін.» вживають у п'ятому значенні «безповоротно втрачатися»; дієслово фізичної дії *стягувати* «міцно з'єднувати, зв'язувати, скріплювати що-небудь чимсь» на позначення дій та процесів з грішми вживають у шостому значенні «примушувати сплачувати що-небудь». Пор.: «**Вкладати гроші варто в щось, а не класти на рахунок. Це вже сьогодні знає кожен**» («Вісті»); «**Виплати надійдуть** поштою (заг.). До кінця місяця жителі сільської місцевості отримуватимуть компенсації вкладів...» («Україна молода»); «**гроші перевести** на дурниці великого розуму не треба, а от заробити...» («Україна молода»); «...люди справді бояться, що виплати припинять або ж гроші на рахунках знов **пропадуть**» («Україна молода»); «Інспектор у вигляді базаркому **стягне** з підприємців необхідні гроші» («Сільські вісті»).

У формуванні групи дієслів економічної сфери ми не обмежувалися мовними одиницями тільки з основним значенням, оскільки така класифікація була б неповною [3, с.11]. Ми цілком погоджуємося з дослідниками, що в групах дієслів не було й не буде чітких меж, визначеної кількості одиниць, бо для цієї частини мови характерні процеси взаємоперетину і взаємопроникнення груп [3, с.10].

Чільне місце у складі дієслів економічної діяльності належить іншомовним лексемам на зразок: *авансувати* «видавати аванс»; *девальвувати* «піддавати девальвації, знецінювати»; *диверсифікувати* «надавати чому-небудь різнобічного комбінованого, багатогалузевого характеру; розширення номенклатури продукції, видів тощо»; *доларизувати* «здійснювати процеси у відповідності до долара»; *дотувати* «давати додаткові асигнування з державного бюджету для організацій, установ тощо для покриття перевитрат та інших потреб»; *конвертувати* «переводити вартість однієї національної валюти в іншу, що здійснюється за деякою шкалою»; *кредитувати* «надавати кому-небудь кредит, позику»; *спонсорувати* «фінансово підтримувати, допомагати кому-небудь, чому-небудь в обмін на рекламу своєї діяльності,

продукції, імені, назви, торгової марки тощо». Ці дієслова останнім часом досить широко вживають в українській публіцистиці, але не всі вони зафіксовані в тлумачних словниках, здебільшого подають тільки іменники (*девальвація, долар, конвертація* та ін.). Аналізовані дієслова відносимо до лексем, що позначають дії та процеси з грішми, хоч деякі з них можуть функціонувати в ринковій, фінансовій сферах. Оскільки деякі дієслова іншомовного походження активізувалися в українській мові порівняно недавно, то постає низка питань, пов'язаних зі структурою, динамікою, функціонуванням цих мовних одиниць у межах лексико-семантичних груп [4, с. 75]. Такі лексеми можна назвати функціонально-текстовими дієсловами [4, с. 140], бо їхня значущість і тематична ознака визначається контекстом. Напр.: *«Бюджетникам дозволили **авансувати** послуги, що надаються автомобілями швидкої допомоги»* («Газета по-українськи»); *«У партії регіонів заявляють про намір **девальвувати** гривню»* («Сільські вісті»); *«...у наш час зіткнулися з необхідністю **диверсифікувати** свої кредитні портфелі з метою підвищення прибутковості і зменшення ризику...»* («День»); *«Розуміє кожен, що ми не можемо **доларизувати** економіку?»* («День»); *«Держава **дотує** сільгоспвиробника...»* («Голос України»); *«Пан Моро почав **конвертувати** в золото навіть існуючі баланси...»* («День»); *«Держіпотечній установі дозволили **кредитувати** купівлю вторинного житла...»* («День»); *«Нині вже вийшло із моди **спонсорувати** освітні заклади грішми, дають різну непотріб...»* («Високий Замок»).

На початку ХХІ ст. в мові української періодики активізувалося вживання дієслів, для яких значення, пов'язані з діями та процесами з грішми, є переносними. Зазвичай такі дієслівні лексеми передають витрату грошей, їхню цілковиту втрату тощо. Прямі значення цих дієслів здебільшого не пов'язані з грішми, а переносні виступають вже опосередкованими діями, процесами об'єктивної дійсності. Порівняємо пряме та переносне значення деяких найуживаніших дієслів: *з'їдати* «споживати яку-небудь їжу, не залишаючи нічого» і «повністю втрачати що-небудь (гроші)»; *згоріти*

«знищувати вогнем» і «повністю втратити гроші»; *розточувати* «виточуванням на токарному верстаті розширювати отвір у чому-небудь» і «нерозумно, без потреби витрачати; марнотратити»; *спалити* «піддавати дії вогню, знищувати вогнем» і «безповоротно втратити»; *накручувати* «намотувати що-небудь навколо чогось» і «підвищувати щось (ціни, відсотки тощо)». Напр.: «...*вирішили частково повертати населенню втрачені ними грошові збереження, які в 90-х «з'їв» Ощадбанк СРСР...*» («День»); «...люди просто нічого не могли купити на свої гроші, й ці гроші опинялися на внесках в Ощадбанку. Згодом вони *«згоріли»*» («День»); «Філенко попереджав і батьків, що вклади *знеціняться*. Але вони зняли лише частину грошей. Решта *«згоріла»*» («Газета по-українськи»); «На книжці Тамари Садовнікової *«згоріло»* майже 10 тис. крб.» («Газета по-українськи»); «Грошей ніби й багато було, але то сувеніри, то різні дрібниці, ...і гроші в гаманці *неначе розточили...*» («Україна молода»); «Коли я [Юрій Костенко] став народним депутатом, то казав батькові: буде інфляція, що *«спалить»* гроші» («Газета по-українськи», 18.01.2008); «Якщо вартість державної ліцензії врахувати, то приватники *«накрутять»* ціну на товар, а нам *витрачатися...*» («Дзеркало тижня»).

Деякі дієслова економічної сфери в переносному значенні утворюють багатозначність типового характеру [4, с. 122], коли неосновні значення кількох дієслів є не абсолютно тотожними, але схожими. Наприклад, спільним є значення «повністю втрачати» в дієслів *з'їдати*, *згорати*, *спалювати* та ін.

У мові української преси дедалі ширше вживають дієслова, для яких значення дій та процесів з грішми є переносним розмовним. У тлумачних словниках це їхнє значення подають із позначками *перен.*, *розм.* Пор.: *викидати* «витрачати марно гроші, *доїти* «необмежено користуватися чийми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу», *заморозити* «тримати що-небудь не використаним, лишати без застосування», *калимити* «робити приватні послуги за калим», *подоїти*

«необмежено скористатися чийми-небудь матеріальними засобами; здобути від когось матеріальну допомогу», *просвистувати* «нерозважливо, безрозсудливо, марно витратити що-небудь». Напр.: «*За тим, які покупки щодня приносить дружина, чоловік вважає, що вона просто **викидає гроші...***» («Україна молода»); «***Доїть** державу Зв'язільський-герой*» («За Українську Україну»); «*Раніше російські ЗМІ повідомляли, що уряд зумів переконати найбільші підприємства з виробництва продуктів харчування **заморозити** ціни на соціально значущі товари до кінця 2007 р.*» («За Українську Україну»); «*Я [Віталій Білоножко] ніби передчував, що вклади **заморозять**. Зняв і закупив будматеріали*» («Газета по-українськи»,; «У радянські часи **калимили** скрізь і хто як міг. А тепер це по-іншому зветься?» («Сільські вісті»); «*...депутат-бізнесмен вирішив все-таки **подоїти** державу, зажадавши за закриття шахти чималу суму*» («За Українську Україну»); «*Здається, що все у сільській родині було добре, поки не **просвистав** хазяїн зароблене. Тоді й почалися злидні, біди...*» («Сільські вісті»)).

На початку нинішнього століття в мові української газетної публіцистики в новій функції з'явилися дієслова конкретної фізичної дії, які почали вживати для характеристики фінансово-економічної діяльності, пов'язаною з отриманням прибутків, доходів чи втратою коштів. Так, дієслово *вистрибувати* «стрибати звідки-небудь, з чогось назовні; вискакувати» виражає зростання цін як «вихід за межі чогось (про гроші, відсотки тощо)», напр.: «*Після того, як зростання цін **вистрибує** далеко за межі 10%, у президентському секретаріаті, може, й починають точніше все розраховувати, але, як показує досвід, переважній більшості громадян стає байдуже, що півтора, що два десятки відсотків інфляції*» («Дзеркало тижня»); дієслово *відривати* «тягнути, смикаючи, відділяти, відокремлювати частину від цілого або щось прикріплене, приклеєне тощо» передає значення «забирати, віднімати в когось що-небудь», напр.: «*Населення в радянські часи **відривало** останні копійки і накопичувало вклади, а негідники їх*

відібрали»... («День»); дієслово *відстібувати* «знімати, відділяти пристебнутий предмет, звільняючи застібки» вживають зі значенням «виділяти щось для чогось, когось», напр.: *«Депутат від блоку «НУНС» Ярослав Кендзьор говорив про мову, а також скільки саме держбюджет-2008 «відстібне» на «окультурення» народних мас»* («Україна молода»); дієслово *зависати* «зачепившись за що-небудь, тримаючись на чому-небудь, повисати, висіти» функціонує зі значенням «тримати що-небудь невикористаним, лишати без застосування», напр.: *«Фірма перерахувала гроші, але вони «зависли...»* («Газета по-українськи»); дієслово *хапати* «швидко, поривчасто брати, схоплювати, підхоплювати кого-, що-небудь» широко відоме зі значенням «загарбувати, привласнювати, красти, відбирати що-небудь», напр.: *«Бізнесота в 90-х роках «хапала» гроші, а народ залишився ні з чим...»* («Сільські вісті»); лексему *осідати* «опускаючись, покривати собою поверхню чого-небудь» вживають зі значенням «залишатися, розмішуватися, влаштовуватися де-, в кого-небудь», напр.: *«Надприбутки «РосУкрЕнерго» «осідають» у кишенях депутатів із Партії регіонів»* («Газета по-українськи»); дієслово *тягнути* «ухопившись, тримаючись за що-небудь, з силою переміщати в напрямку до себе або за собою» зафіксоване зі значенням «заробляти гроші, віддаючи багато сил, наполегливо працюючи, долаючи труднощі», напр.: *«Тягнули ті гроші з останніх сил, – каже Олена Ляшенко. – Люди готові зібрати їм грошей, бо самі вони не зможуть заробити»* («Газета по-українськи»).

Такі дієслова конкретної фізичної дії надають газетним публікаціям розмовного характеру та негативно оцінного забарвлення. Саме через свою неоднорідність вони мають тісні взаємозв'язки з дієсловами інших тематичних груп [4, с. 64]. Нерідко журналісти подають їх у лапках, які є свідченням того, що слово вжите в переносному значенні. В українських лексикографічних працях ці значення або зовсім не зареєстровані або кваліфіковані як переносні.

Оцінну стилістичну функцію у мові сучасної української газетної періодики виконують розмовні дієслова, що означають дії та процеси, пов'язані з грішми. Здебільшого вони негативно характеризують тих, хто має справу з грішми, хто нерозсудливо, легковажно тратить гроші чи настирливо просить їх у когось, нелегально підзаробляє. Найбільшу групу становлять розмовні дієслова, що вказують на необдумані дії з витрати грошей, серед яких: *прохвиськати* «легковажно витрачати що-небудь», *розтринькувати* «легковажно, марно витрачати що-небудь (гроші, майно й т.ін)», *спускати* «легковажно, марно витрачати гроші, збувати майно і т.ін.; розтринькувати», *тринькати* «неощадливо, нерозумно витрачати гроші, майно тощо», *циндрити* «безрозсудно витрачати (гроші, майно тощо) та ін. Напр.: «Донька поїхала до міста і всі материні гроші **«прохвиськала»** з кавалером» («Газета по-українськи»); «При перевірці державних комунальних підприємств та господарських товариств було встановлено, що на Буковині теж **розтринькують** бюджетні гроші» («День»); «Молодий чоловік, що приїжджав із міста, **«спускав»** усі гроші в сільському барі» («Газета по-українськи»); «Далі **тринькати** гроші «спонсора» вирушили на майдан, де чекав орендований автобус...» («Газета по-українськи»); «...депутати... бездумно **циндрають** всенародні гроші, і прославляють партію свою» («Україна молода»).

До розмовних дієслів, що позначають легковажне й необдумане витрачання грошей, належить дієслово звучання *фітькати*, основне значення якого – «видавати свист або звук, схожий на свист». У мові періодики цю лексему вживають зі значенням «швидко й нерозумно витрачати гроші». Напр.: «**Фітькали** гроші на всі боки, – каже односельчанка 69-річна Людмила Миколаївна. – Одному подарували імпортну пральну машинку-автомат, іншому – бензопилку» («Газета по-українськи»).

Меншою за обсягом є підгрупа розмовних дієслів, що означають випрошування чи заробляння коштів, пор.: *виканючувати* «домагатися чого-

небудь настирливим проханням; випрошувати», *вициганювати* «добувати, настирливо просячи, вимагаючи», *лататися* «підзаробляти» та ін. Пор.: «Син-п'яниця щодня **виканючував** у матері гроші з її невеликої пенсії» («Газета по-українськи»); «Зовсім не хочеться **вициганювати** у держави пільги, безкоштовні путівки...» («Голос України»); «Водій «копійки» вирішив **лататися**» щовечора... Таксі часто викликають» («Газета по-українськи»).

У сучасній українській газетній публіцистиці на позначення дій та процесів з грішми подекуди вживають фамільярні дієслова. Вони здебільшого негативно характеризують осіб у побуті. Напр.: *вбухати* «вкласти, втратити (звичайно про гроші) для придбання чого-небудь»; *втелючити* «втратити гроші, час тощо на річ, справу, яка цього не варта або не дуже потрібна»; *промотати* «нерозумно, без потреби, марно витратити що-небудь». Пор.: «У будинок **вбухали** стільки грошей! А тепер продавати доводиться за безцінь» («Сільські вісті»); «...хлопчакам **втелючили** техніку, яка не варта стількох грошей...» («Газета по-українськи»); «Почато Василем було добре: заробітки немалі, нове житло, а згодом горілка – **промотав** і гроші, і житло...» («Сільські вісті»).

Отже, в мові сучасної української преси помітно активізувалося вживання дієслів зі значенням „виконувати дії, пов'язані з грішми”, що зумовлено впливом позамовних чинників: розвитком ринкових відносин, збільшенням кількості процесів з перерахунку коштів, зокрема з отриманням кредитів, виплатою колишніх заощаджень вкладникам тощо. Для одних дієслів це значення є основним, для інших – неосновним, що слугує підставою для поділу їх у межах спільної семантичної сфери на спеціалізовані й неспеціалізовані одиниці. Серед неспеціалізованих – дієслова різних лексико-семантичних груп, для яких значення „виконувати дію, пов'язану з грішми” є здебільшого переносним. У спеціалізованих дієслів це значення переважно стилістично нейтральне, у неспеціалізованих – стилістично марковане, співвідносне з розмовним стилем, та має виразне негативно-оцінне чи фамільярне забарвлення. За допомогою таких

негативно-оцінних дієслів створюють сатирично-іронічні характеристики тих, хто збагачується за рахунок когось, марно витрачає гроші, випрошує гроші, яких не заслуговує.

Негативно-оцінні розмовні дієслова – найуживаніші в мові сучасної української преси, бо вони віддзеркалюють негативні процеси в економічному житті України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін. ; Ред. кол. В.М. Русанівський (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 1983. – 744 с.
2. Коваленко Б.О. Стилiстично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Коваленко Борис Олексійович. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 182 с.
3. Кузнецова Э.В. О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов / Э.В. Кузнецова // Классы и их взаимодействие. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1979. – С. 5–12.
4. Лексико-семантические группы русских глаголов. – Иркутск: Изд-во Иркутск ун-та, 1989. – 180 с.
5. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов / [монографія]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.